

“Förfäras ej du lilla hop.”

Berthold Kitzig: Gustav Adolph, Jacobus Fabricius und Michael Altenburg, die drei Urheber des Liedes »Verzage nicht du Häuflein klieen«. (Göttingen 1945.)

13

Det är ett känt faktum, att Gustav II Adolf är en mera folkkär och levande gestalt för Tysklands protestanter än för sitt eget gamla rikets nutida undersåtar. En erinran därom utgör den mycket sakrika och förvånande frikostigt utstyrda volym om Gustav Adolfs krigspsalm, som pastorn i Bretleben (invid Kyffhäuser i Tübingen) *Berthold Kitzig* nyligen offentliggjort hos Vandenhoeck & Ruprecht i Göttingen.

Förf. är behärskad av den övertygelsen, att tysk-evangelisk teologi helt enkelt är skyldig den store svenske konungens minne att utreda det ofta ventilerade spörsmålet, huruvida och i vad mån Gustav Adolf har del i den ifrågavarande psalmens tillkomst. Därför har han icke skytt någon möda eller kostnad för att lämna sitt bidrag till problemets lösning men slutligen måst, åtminstone tills vidare, resignera, då en resa till Sverige för att här efterspana vidare material för ämnets belysning stötte på oöverstigliga svårigheter och försök att komma i kontakt med svenska arkiv och forskare misslyckades. Vad han ur tyska urkunder och källor kunnat samla och vad han ur detta material ansett sig kunna sluta framlägger han nu för tyska och svenska läsare i ovan anförda arbete (80 tätttryckta textsidor + 32 sidor faksimiletryck och slutligen ett väldigt släktregister över familjen Altenburg, till vilken den ursprungliga koralens kompositör hörde).

Traditionen om Gustav Adolfs andel i författarskapet till »Verzage nicht» rör som bekant endast dess tyska urtext. Den svenska form, vari vi äga psalmen, uppträder först i *Förslag till förbättrade Kyrko-Sånger* (1814) såsom n:r 237 där, omedelbart efter Wallins totala omarbetning av Psalt. 46: »Vår Gud är med oss, skulle än All världen mot oss vara», som avsåg att ersätta Olaus Petris urmodiga och obrukbara översättning av Luthers »Ein' feste Burg». («Wor Gud är oss een weldigh borg», ännu skönjbar i Finlands-svenska psalmboken n:r 116). Wallins översättning av Gustav-Adolfs-psalmen har möjligen någon del i att den hos oss blivit jämförelsevis föga sjungen: det bär väl mera emot att begagna slutstrofen i dess svenska än i dess tyska avfattning, där ej »de gudlösa» — alltså fienderna *in concreto* — få sin dom, utan »Teuffel, Welt und Höllenpfort Und was deme thut anhangen —» alltså »de andeliga fienderna», »fördärvsmakterna» — sägas skola bli till »Hohn und Spott».

»Verzage nicht» uppträder i sin tidigast kända gestalt i samband med en latinsk och tysk »klago- och äresång» över Gustav Adolfs död, betitlad *Epicedion Lamentabile juxta ac gratulabundum, Manibus piissi-*

mis Gustavi Adolphi... consecratum, tryckt i Leipzig u. å. Jämte den latinska dikten och dess fria tyska översättning ingå i det tiobladiga tryckalstret dels »Verzage nicht», dels en »Traur- und Trostlied» (»Gustav Adolph der Edle Held Auss Schweden hoch geboren»), av vilken senare ganska tydligt framgår, att hela *Epicedion* är tryckt redan 1632. Till »Verzage nicht» finns såväl å titelbladet som inne i texten följande ursprungsbeteckning — om man nu bör kalla det så: »Königlicher Schwanengesang So Ihre Majestät vor dem [blutigen] Lützenschen Treffen [und dero Ende] inniglichen zu Gott gesungen.» (De ord, som här satts inom klammer, förekomma blott på titelbladet).

Redan denna överskrift förefaller föga ägnad att bygga någon litteraturhistorisk hypotes på. Psalmen kan ju kallas »Gustav Adolfs svanesång», även om den blott nyttjats av honom före drabbningen. Ja, det kan väl t. o. m. sättas i fråga, om uttrycket »inniglichen gesungen» ens behöver betyda, att konungen sjungit den i verkligheten: det skulle väl även kunna användas för att liksom antyda, i vilken riktning hans tankar »innerst» rörde sig den ödesdigra morgonen den 6 november 1632.

Vår grundlärd, kritiskt ytterst försiktige hymnolog *J. W. Beckman* ansåg för sin del, att Gustav Adolf verkligen författat psalmen. (Se Beckmans *Psalmhistoria*, sid. 766 ff., och där anförd litteratur!) De tre äldsta tryck, *Kitzig* åberopar sig på, kände även Beckman: ej blott *Epicedion* utan även *A. Mengerings* »Blutige Siegs Crone» (1633) och *J. Clauders* »Psalmodiæ Novæ Pars Tertia» (1636). I »Siegs-Crone» kallas psalmen utan vidare »der S[eeligen] Kön[iglichen] May[estät]t zu Schweden Lied, welches Sie vor der Schlacht gesungen», medan i Clauders samling ingen som helst antydning ges om krigspsalmens härkomst. I det fjärde trycket, *Jeremias Webers* i Leipzig 1638 utgivna, 866 sidor starka »Gesang Büchlein», som Beckman visserligen endast funnit omtalat i ett senare hymnologiskt verk, får »Verzage nicht» följande presentation: »Herzfreudiges Trost-Liedlein Auff das von der evangelischen Armee in der Schlacht vor Leipzig [*Sic!*] am 7. Septembris Anno 1631 geführte Kriegslosungs Wort: Gott mit uns: Gestellet von M. Johanne Altenburg, Pfarr zu grossen Sömmern in Düringen.» Det är denna författaruppgift, om den nu skall anses som en sådan och ej snarare som en uppgift om kompositören, flere tyska psalmhistoriker och andra forskare ansett böra förtjäna större tilltro än hypotesen om Gustav Adolfs delaktighet i psalmens tillkomst. Därför har också nu i över ett halvsekel »Verzage nicht» brukat signeras *J. Altenburg* eller, efter upptäckten att någon person med namnet *Johann Altenburg* ej vid denna tid var litterärt eller musikaliskt verksam, *Michael Altenburg*, då en kompositör och präst med det namnet verkligen är känd. Denne har utgivit samlingar av psalmer, till vilka han väl har gjort musiken men — kanske ej texten! (Det betvivlas t. ex. i Fischer-Tümpels stora samlverk »Das deutsche evangelische Kirchenlied des siebzehnten Jahrhunderts.»)

J. W. Beckman höll före, att den riktiga traditionen skulle kunna spåras, låt vara i ett något förvirrat skick i det kuriösa verk, som apotekaren *Simon Wollimhaus* delvis utgav i tryck (1655) under titeln

»Zwölf Lutherische Kirchen, welche vom Anfang der Welt gewesen und bleiben müssen biss an den lieben jüngsten Tag...» (dedicerat till Karl X Gustav). Där berättas nämligen, att Gustav Adolf skulle ha skrivit psalmen på prosa och uppdragit åt sin hovpredikant doktor Jacob Fabricius att ge den metrisk form. Beckman ville tyda denna notis så, att konungen själv diktat psalmen men låtit Fabricius nedskrivad den. Märkligt finner dock Beckman, att Fabricius i sin likpredikan över konungen i Wolgast ingenting nämner härom. (Detta är verkligen betänkligt: likpredikningar ha ju eljes mycket i den vägen att förtälja.)

Pastor Kitzig menar, att Wollimhaus så till vida återgivit den riktiga traditionen, att Gustav Adolf — dock icke före slaget vid Lützen utan — kvällen före slaget vid *Breitenfeld* fått idén till psalmen, då han skulle ge lösen (fältropet) för den följande dagens strid. Han har då kastat ner några rader på ett papper (tyvärr ej bevarat!) i överensstämmelse med de uppmuntringsord, han skulle rikta till den förenade tysk-svenska hären, och lämnat papperet till Fabricius med begäran, att han skulle sätta de där fästade tankarna på vers. När sedan Fabricius kom till Sömmerda, där den berömde kompositören och prästen Michael Altenburg bodde, visade han denne sin dikt och bad honom sätta melodi till texten, vilket också skedde. Så blev psalmen ett verk av den svenske konungen, hans tyska fältpredikant och den musikaliske Sömmerda-prästen.

Hur vill nu Kitzig bevisa riktigheten av denna suum cuique-teori?

Ett av sina huvudargument hämtar han från en tämligen spröd traditionskedja som leder sitt upphov från en viss magister J. G. Bergmann i Leipzig (f. 1768, präst i sin hemstad Leipzig från 1796, sedan i Dewitz), död någon gång efter 1832, då han i en tidning offentliggjorde, vad han läst om saken i en sedermera försvunnen gammal Leipzigkrönika, varur han gjort excerpter någon gång mot slutet av 1700-talet. Denna krönika, som skulle ha påbörjats av en juris professor J. Born i Leipzig kort efter 1618 och fortsatts av honom och flere senare ägare ända fram till 1790-talet, innehöll (enligt Bergmanns avskrift) bl. a. dessa rader av den förste ägaren (Born): »I Wittenberg har den lärde Herr D. Fabricius, f. d. biktfader hos högstsalig konungen, i närvaro bl. a. av D. Hülsemann berättat för mig, att konung Gustavus på prosa förfärdigat den vackra psalmen »Verzage nicht«, vilken han, kort innan slaget vid *Lützen* började, själv sjungit; men han själv, Fabricius, hade på kungens begäran satt psalmen på rim.» En annan hemulsman för samma tradition, superintendenten Lehmann i Leipzig (d. 1699), skulle flere gånger ha varit bordsgäst hos Lennart Torstenson och som ung kandidat hört denne berätta om psalmens tillblivelse genom samarbete mellan Gustav Adolf och Fabricius. Även här rör det sig om en ganska skör överlämning, där emellertid sagesmannen bl. a. uppgivit, att Torstenson själv sagt sig ha sett det pappersblad, varpå konungen skrivit ner de tankar Fabricius versifierat.

Besynnerligt förefaller det, att en så intressant notis alltid av Fabricius förtigits i skrift och endast anförtrotts åt den muntliga tra-

ditionen. Ledsamt är det ju också, att Leipzigkrönikan i fråga är och förblir försvunnen. Vi svenskar ha nog numera en benägenhet att mistro dylika privatkrönikor, avsedda att förhårliga en viss provins eller ort: vi minnas t. ex. med vilken färdighet den gode Hedemoraposten Nils Rabenius (1648—1717) fabricerade stifts- och lokalhistoria och därmed lyckades mystifiera forskningen ända till våra dagar. Emellertid kan man ju inte utan en särskild historisk-kritisk undersökning av traditionskedjans trovärdighet komma till någon klarhet över här berörda uppgifter.

Pastor Kitzig har inte inskränkt sig till att blott föra fram vad Leipzigtraditionen enligt den ovannämnde J. G. Bergmann haft att förtälja om Fabricius' roll vid psalmens tillkomst utan bl. a. gjort sig en ofantlig möda med att stilkritiskt undersöka de olika partierna i *Epicedion* (1632) och dess syskondikter. Av Fabricius finnas några signerade latinska grifftkväden, som erbjuda jämförelse. Recensenten vågar ej bedöma, om de likheter, som kunna påvisas, äro av så betydande och säregen art, att de motivera attributionen av *Epicedion* till Fabricius. För en icke fackman ifråga om latinsk begravningspoesi förefaller det som om ordvalet där — liksom i det samtida tyska och svenska grifftkvädestrycket — vore tämligen standardiserat och alltså ej gäve mycket utrymme för individuella uttrycksformer. Pastor Kitzig har även jämfört språket i de tyska dikterna, som åtfölja *Epicedion* med den ordskatt Fabricius uppvisar i efterlämnade predikningar och andra skrifter. Överväldigande förefaller i varje fall ej de anmärkta överensstämmelserna.

När man ser en sådan ofantlig energi och en så betydlig massa tid (för att nu inte även nämna pengar) offras på en undersökning, vill man ju gärna kunna ge resultatet allt möjligt erkännande. Det förefaller dock som om det ställda problemet vore — med nu tillgängligt material — olösligt. Och om så är, torde både tysk och svensk protestantisk forskning med jämnmot kunna bära en sådan utgång. För mer och mindre sannolika gissningar är fältet givetvis öppet.

Emil Liedgren.

Ur reformationstidens kyrialen.

De svenska kyrialen från 1500-talet av den typ som Hög- och Bjuråkershandskrifterna företräda innehålla en stor rikedom på alternativer till mässans ordinarium. Där finnas de aldri enklaste liksom de rikast utsirade.

Det är uppenbart att så bör det vara. Men som botten i ett kyriale avsett för en sjungande menighet bör finnas en så enkel serie att man kan ha rätt att ifrågasätta att envar skall kunna tillägna sig det. Det bör vara så enkelt att barnen i skolorna (och icke minst i söndagsskolorna) skola kunna lära sig det.